

Tanóra, tantárgy

Az iskolai oktató-nevelő munka nem szorítkozik ugyan a tantárgyak óráira, de ma a feladat zömét mégiscsak e keretek között valósítjuk meg. A környezeti nevelés jelenét-jövőjét fölvezetve tehát nem kerülhetjük meg a tantárgyakat és a tanórákat.

- A *természettudományi* tárgyak felelőssége, hogy fejlesszék, biztosítsák az élő és élettelen természetre vonatkozó kultúrát mint a környezeti nevelés egyik pillérét. Az ugyanis kétségsbe vonhatatlan, hogy a természetről szerzett ismereteknek, a természettel kapcsolatos attitűdöknek meghatározó jelentősége van a környezetkultúra alakulásában.
- A *társadalomtudományi, humán* tárgyak feladata, hogy a társadalomszerveződés, valamint az emberi viselkedés és kultúra irányából közelítsék meg a kérdést. A környezeti válság megoldása nem képzelhető el a jelenlegi társadalmi viszonyok meghaladása nélkül. A korábbi döntések elemzése segíti a jelenben való eligazodást, növeli a jövő iránti felelősséget. Ezek a tárgyak tehát útmutatást (és gyakorlatot) adhatnak a környezeti gondok felismeréséhez és megoldásához, a közügyekben való részvételhez. Az emberismereti, humán tárgyak feladatai közé tartozik az is, hogy bemutassák a fogyasztói modell helyett javasolt utakat, a környezeti válság megoldásához szükséges világméretű és erkölcsi értékrendet, valamint a rendelkezésünkre álló – és szükséges – gazdasági és jogi eszközöket.
- A *technikai-életviteli* tantárgyak nagy lehetősége, hogy gyakorlati szempontból elemezzék a környezetbarát létformát, és helyes példákat mutassanak be.
- A *művészeti* tárgyak megkülönböztetetten alkalmasak a kérdéskör érzelmi megközelítésére, keretet adnak a természet és az ember alkotta környezet szépségének átéléséhez, az „érintetlen” természettel vagy leromlott környezettel kapcsolatos érzések és gondolatok művészi megfogalmazásához, a természet és a kultúra szoros kapcsolatának bemutatásához, a mítoszokban, jelképekben rögzített ökológiai tudás közvetítéséhez. E tárgyak hatásosan fel tudják hívni a figyelmet az értékvesztésre, az uniformizálódásra, kulturális örökségünk megőrzésének fontosságára.
- A *test- és egészségnevelési* tárgyak a környezet és az egészség szoros kapcsolatának megérettetésével, megértésével, az igények kialakításával tehetik a legtöbbet.
- A *szakmai* tantárgyak némelyik szakma esetében közvetlen kapcsolatban vannak a környezettel; itt meghatározó fontosságú a leendő szakember megfelelő felkészítése mind az ismeretek, mind az értékek tekintetében. Sokkal több szakmának van – ha csak áttételesen is – környezeti hatása, mintsem első pillanatra gondolnánk, ezért még a nem direkt környezeti jellegű szakmák szaktárgyai is kínálhatnak környezeti nevelési lehetőségeket.
- Az *osztályfőnöki* órák nem lebecsülendő lehetőséget kínálnak alapvető környezeti kérdések megbeszélésére, a szemléletmód formálására, az attitűdök alakítására.

Helyzetkép

Tantárgyak

Hazánkban a környezetvédelmi szemlélet a természettudományok felől indult el. Ennek máig ható következménye, hogy a környezetvédők – a hivatalokban is, a civil szervezetekben is – elsősorban természettudománnyal foglalkozó emberek. A helyzet előnye, hogy a környezetügy képviselői természettudományos-ökológiai téren általában jól felkészültek, komoly hátránya azonban, hogy a humán terület képviselői nagy általánosságban nem tekintik

igazán sajátjuknak a környezeti feladatokat. A környezeti nevelés lehetőségeinek kutatása ugyan a 70-es években a humán területeken is elindult, volt néhány elszigetelt próbálkozás (pl. a történelemtanítás és a környezetvédelem kapcsolata), de ezen a téren a lehetőségek még ma is szinte teljesen kihasználatlanok.

Ez a felemás helyzet a nevelés terén is megmutatkozik; a pedagógiai közvélekedés szerint a környezeti nevelés a biológia-, a kémia- és a földrajz tanár stb. feladata. Ezt jelzi pl. az is, hogy a *Környezetvédelem* szak a felsőoktatási intézményekben mindenhol a természettudományi karokon van. S ebből következik az is, hogy míg a természettudományos tárgyak (elsősorban a biológia és a földrajz) tanításában a többihez viszonyítva eredményes a környezeti nevelés, addig a humán tárgyak helyzete ebből a szempontból megoldatlan.

A környezeti nevelés társadalmi oldala – a humán tárgyakban rejlő lehetőségek – nem eléggé ismertek az oktatási szakemberek körében sem. Jól példázta ezt, hogy ilyen jellegű továbbképzéseken – akár a továbbképzést meghirdetők szándéka ellenére is – csak elvétve vesznek részt humán szakos kollégák.

Ennek a helyzetnek számos oka van. Közülük az egyik, hogy a társadalom és az ökológia kapcsolatát vizsgáló tudományágak (humánökológia, történeti ökológia) nem olyan régen, csak a 80-as évek második felében alakultak ki. A rendszerváltást megelőző évtizedek törvényei nem hagytak lehetőséget a helyi érdekek érvényesítéséhez; az állampolgári részvétel csak formális lehetett stb. Az utóbbi időben azonban – a „fejlett világ” tendenciájával megegyezően – hazánkban is a társadalom- és közgazdasági tudományok, a jog, a kulturális és ideológiai környezet felé fordul a figyelem a környezeti problémák elemzésekor. Ebbe az irányba kellene elmozdulnia a magyar pedagógiának is, természetesen úgy, hogy közben az eddigi értékeit megőrizze.

Régi vita, hogy a felsőbb évfolyamokon a környezeti nevelést egy külön *Természetvédelem* (*Környezetvédelem*, *Ember és környezet* stb.) c. tantárgyra kell-e bízni, vagy sok tantárgy együtt oldja meg. (Az 1-6. osztályokban több a komplex tantárgy, így ott nem ilyen éles a kérdés.) Nyilvánvaló, hogy önmagában egy tárgy semmit sem ér, ha egyébként az iskola légköre nem környezetbarát. Nem az tehát a kulcskérdés, hogy van-e külön ilyen tantárgy, vagy nincs, hanem az, hogy az egész iskola képvisel-e egyfajta környezeti értékrendet, szemléletmódot, s ez megjelenik-e mind a tantárgyakban (a humán és készség-tárgyakban is!), mind a tanárok életmódjában, mind az iskola hagyományaiban. Ha pedig mindehhez társul még egy kimondottan környezeti témájú – összegző, integráló – tantárgy is, annál jobb!

Ezt a vitát egyébként gyakorlatilag eldöntötte a Kerettantervek bevezetése, méghozzá oly módon, hogy 5. osztály fölött nem szerepeltet külön *Környezet* tantárgyat. Sajnos azonban ezt nem ellensúlyozza kellőképpen az, hogy minden tantárgy kerettantervébe kellően be lennének építve a környezeti nevelés szempontjai.

A NAT nagy pozitívuma, hogy a környezeti nevelést általános, tehát tantárgyaktól független nevelési követelményként jelöli meg, a tartalmi megjelenítés azonban nem következetes és egyenletes. Pl. a Földünk és környezetünk műveltségi terület kidolgozása mintaszerű, de a Történelem nem lép túl az életmód-történeti és a történeti-földrajzi megközelítésen, az ökológiai szemléletre szinte semmi sem utal.

A Kerettantervek felemás előrelépést jelentenek a környezeti nevelés terén. A természettudományi tárgyak többségében (tehát nem mindegyikben!) érezhetően fontos szempont a környezeti kérdések vizsgálata, s némi előrelépés humán vonatkozásban is tapasztalható, bár a környezeti kérdéseket illetően a 2008-as kerettantervek visszalépést jelentenek a 2003-as kerettantervekhez képest. Mégis: pl. az *Ember- és társadalomismeret*, *Etika* tantárgyban szerepelnek olyan fontos tartalmak, mint a természettel kapcsolatos „beavatkozás, uralom, felelősség”. A humán tantárgyak azonban nagy általánosságban változatlanul kihasználatlanok. A Magyar nyelv és irodalom esetében csak a célok között van

félmondatnyi utalás a környezeti nevelésre, a tartalomban semmi. A Történelemben is alig találkozunk konkrétan megfogalmazott környezeti vonatkozással. Nincsenek kihasználva az Ének-zene, Tánc és dráma, Mozgókép és médiaismeret tárgyakban rejlő lehetőségek sem.

A 2003-ban megjelent *Segédlet a környezeti neveléshez* néhány vonatkozásban túllép a kerettanterveken. Pl. több tantárgyban (most már valamennyi humán tantárgyban) jelenít meg környezeti nevelési ismeretanyagot és egyes tantárgyak esetében a korábbiakhoz képest több környezeti nevelési tartalmat fogalmaz meg. Kérdés azonban, hogy ez a kiegészítés eljut-e minden érdekelt kezébe, időben érkezett-e és nem akadályozzák-e szemléleti korlátok a felhasználását.

Tantárgyközi programok

Hazánkban merev és széttagolt a tantárgyi rendszer. Ennek (némi előnye mellett) hátránya, hogy a tantárgyi szétaprózottság megnehezíti a környezeti kérdések tárgyalását. Alig vannak az iskolákban tantárgyközi foglalkozások, pedig a környezeti ismeretek és értékek közvetítéséhez ezekre is szükség lenne.

Csak az utóbbi években jelentek meg – úttörő próbálkozásként – olyan tanulás-szervezési formák, amelyek szakítanak a hagyományos tantárgy-tanóra rendszerrel. Ilyen pl. a projekt-módszer (s annak minden változata, pl. témanap, témahét, epocha), s ilyeneket találunk az erdei iskolák programjaiban is. Ezekre az jellemző, hogy nem egy-egy hagyományos tantárgy belső logikája szerint szervezik a tanulási folyamatot, hanem valamely konkrét helyszínen vagy elvégzendő feladat köré vagy egy választott téma minél több-oldalú feldolgozására alapozva.

A tantárgyközi foglalkozások megszervezését segíti, hogy a jogszabályok értelmében tanórai foglalkozás már szervezhető a hagyományos formáktól eltérő módon is. Ugyanakkor a módszertani tapasztalatlanság, valamint a kivitelezés költségigényesebb volta határt szabhat a megvalósításnak.

Tankönyvek, kézikönyvek, taneszközök

Sajnos nem született még meg a környezeti nevelés által közvetített értékek összegzése, illetve az, hogy ebből melyik tantárgy mit vállaljon. A környezeti témák elég esetlegesen jelennek meg a tanügyi dokumentumokban, így a környezeti nevelés a különböző (főleg a humán) tantárgyakban mozaikszerű és személyfüggő.

A hagyományos iskolákban a mindennapi tanórai munka tényleges alapja csak a tankönyv. Bár az igazán döntő tényező maga a tanár, mégis: ha a tankönyv környezetbarát szemléletet áraszt, akkor már félig nyert ügyünk van. A forgalomban lévő tankönyvek azonban környezeti nevelési szempontból (még óvatosan fogalmazva is) igen vegyes képet mutatnak. A környezeti szempontok megjelenése esetleges, a szerzők személyes hozzáállásától függ.

Ugyanez a helyzet a tanárok munkáját segítő tanári kézikönyvekkel és más segédletekkel, taneszközökkel kapcsolatban is. Sajnos sem a tankönyvek, sem a tanári segédletek megjelenésében nem kiemelt szempont a kézirat környezeti nevelési minősége.

Módszerek

A hazai környezeti nevelési gyakorlat ismeret-túlsúlyos; túlságosan az értelmi nevelésre támaszkodik, s elhanyagolja a többi területet. Ezt tükrözik is, erősítik is a tankönyvek. Nagyon hiányzik a pedagógiai gyakorlatunkból az érzelmekre építés, a holisztikus szemlélet és a tevékenységen, játékon keresztüli tanulás. Ezek pedig a környezeti nevelés szempontjából nagyon fontosak lennének. Az érzelmi megközelítés még jórészt a humán tantárgyakból is kiszorult, a természettudományos tárgyakban pedig nyoma sincs. Ebből a szempontból a 14-18 évesek (közülük is főleg a gimnazisták) vannak a legrosszabb helyzetben. Az ő oktatásukban ugyanis – a felvételre fölkészítés nevében – végképp az elméleté és az absztrakcióé az elsőbbség.

Iskoláinkban alig van hagyománya az együttműködésre és tevékenységre alapozott tanulásnak, a csoportmunkának, a tanulói kreativitásra építésnek. Pedig ezek a módszerek a környezeti nevelésben fontosak, hiszen a környezeti problémák megértéséhez és kezeléséhez nélkülözhetetlenek. (Valószínűleg nem véletlen, hogy a nevelés új céljait megfogalmazó környezeti nevelés a módszerek tekintetében is modern és újító szemléletet képvisel.)

Javaslatok

Minden érintettnek

1. Szorgalmazni kell, hogy minden pedagógus tekintse feladatának a környezeti nevelést. Erősíteni kell azt a szemléletet, hogy a környezeti nevelés csak részben természettudomány, e mellett – és elsősorban! – látás- és gondolkodásmód, ezért a reál és humán tantárgyaknak egyformán alapvető feladata.
2. A humán tárgyak környezeti nevelési fontosságáról meg kell győzni az érdekelteket, és be kell mutatni lehetséges szerepüket, kiemelve a jó gyakorlatokat. Kiadványokban közzé kell tenni a humán tantárgyak környezeti nevelési módszereit, sikeres példáit.
3. A humán tantárgyak tanulmányi versenyein, pályázatain is jelenjenek meg a környezeti nevelési szempontok.

Oktatásirányítóknak

4. Valamennyi tantárgy kerettantervébe kerüljenek be a szükséges környezeti nevelési ismeretek, készségek, attitűdök, értékek, fejlesztési követelmények! A Segédlet az iskolák környezeti nevelési programjának elkészítéséhez c. kiadvány Hagyományos tanórai foglalkozások c. fejezetének anyaga – továbbfejlesztett formában – épüljön be a Kerettantervbe! Össze kell hangolni az egyes tantárgyak környezeti mondanivalóját a szemléleti ellentmondások, a hézagok, illetve a fölösleges átfedések elkerülése végett!
5. Szorgalmazni kell – akár a kerettantervektől való eltérésként – olyan tantárgyi szerkezetek bevezetését (és terjesztését), amelyek kedvezőek a környezeti nevelés számára. Ez lehet *Környezet* tantárgy bevezetése is, de nem szükségszerűen az.
6. Az oktatási tárca „Tankönyv Bizottsága” a környezeti nevelés szempontjait is hangsúlyosan vegye figyelembe döntéseiben.
7. Szorgalmazni és segíteni kell a tantárgyközi tanítási-tanulási formák (projekt-módszer, témahét, erdei iskola stb.) elterjedését. Ezek a tanulásszervezési módok kapjanak rendszeres támogatást.
8. Az oktatási dokumentumokban csökkenteni kell az ismeret-központúságot.
9. A környezeti szempontokat következetesen érvényesítő tankönyvek, segédkönyvek és szemléltető anyagok kiadása kapjon kiemelt támogatást.
10. Költségvetési háttérrel alakuljon országos lefedettségű környezeti nevelési tanácsadó hálózat. Ezen belül kezdeményezni kell humán környezeti nevelési szakértők hálózatának létrehozását, ilyen irányú szakvizsga lehetőségének biztosítását.
11. Az intézményfenntartókat, az intézményeket és a tanárokat érdekeltté kell tenni a környezeti nevelésben (pl. harmadik szakként elfogadása, kitüntetés, az eredményesség jutalmazása stb.)

Civil szervezeteknek

12. Tegyenek javaslatokat az oktatásirányítóknak a Kerettanterv tartalmának és szemléletének jobbítása érdekében.

13. Jelentsenek módszertani bázist a környezeti nevelés terén. Pl. jelentessenek meg kiadványokat, vállaljanak részt a terjesztésben.
14. Szervezzenek találkozót, nyújtsanak szakmai fórumot a környezeti neveléssel foglalkozó tanárok számára
15. Hozzanak létre a környezeti nevelés és a humán tantárgyak kapcsolatával foglalkozó szakmai fórumokat.
16. Állítsanak össze humán területre vonatkozó környezeti nevelési bibliográfiát.

Iskolafenntartóknak

17. Dolgozzanak ki helyi ösztönző rendszert a környezeti nevelés fejlesztése érdekében. Anyagilag és erkölcsileg támogassák az iskolák környezetbaráttá válási kezdeményezéseit.
18. A helyi környezeti problémák feltárásával kapcsolatosan írjanak ki tanároknak és diákoknak szóló pályázatokat.

Iskoláknak, iskolavezetőknek

19. A komplex megközelítés érdekében az iskolaigazgatók segítsék a hagyományos tantárgyak együttműködését, és biztosítsák ennek iskolai feltételeit.
20. Rugalmas munkaszervezéssel, az iskolai munkarend átgondolásával segítsék a tanórai és egyéb iskolai környezeti nevelési tevékenységeket és azok összehangolását.
21. Tegyék érdekeltté a tanárokat a környezeti nevelés szempontjainak a tanórák anyagába való beépítésében.
22. Keressék a kapcsolatot az ökoiskolákkal tapasztalatcsere céljából.

Tanároknak

23. A napi pedagógiai gyakorlat szintjén csökkenteni kell az ismeret-központúságot. Ki kell dolgozni – ill. adaptálni kell – a személyiséget jobban fejlesztő módszereket, beleértve a holisztikus, a problémaközpontú, a kompetenciafejlesztésre, tevékenységre és együttműködésre alapozott tanulási formákat is.
24. Törekedjenek a tanórák anyagának és a valóságnak (a helyi környezeti problémáknak) az összekapcsolására. Ebben támaszkodjanak a diákok kezdeményezéseire, megoldási javaslataira.

Könyvkiadóknak, taneszköz gyártóknak

25. A tankönyvekben következetesen legyen jelen az ember és a természet kapcsolata. A jelenlegi tankönyvek szemléletét felül kell vizsgálni. Támogatni kell új szemléletű tankönyvek megírását.
26. Támogatni kell a környezeti nevelést segítő eszközrendszer (szemléltető anyagok, oktatófilmek, vizsgáló eszközök stb.) fejlesztését.
27. Jelentessenek meg tantárgyanként, műveltségi területenként összeállított ajánló bibliográfiákat a fenntarthatóságra nevelés témakörében.
28. Támogatni kell összefoglaló környezeti nevelési módszertani kézikönyvek megjelentetését.

Irodalom

- Braus, Judy A. – Monroe, Martha C.: Hatékony műhelyek tervezése. Bp. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, 1998. 40 o. (Környezeti nevelési szer-tár. Műhelyszervezési kézikönyvek)
- Cullen, Sara (összeáll.): Környezeti nevelési gyakorlatok. Játékok és kísérletek kisdíákok számára. Bp. Peace Corps Hungary, 1995. 110 o.
- Czippán K. – Mathias A. – Victor A. (szerk.): Segédlet. Az iskolák környezeti nevelési programjának elkészítéséhez. OK, 2004.
- Dobóné Tarai Éva – Tarján András: Környezetvédelmi praktikum tanároknak. Bp. Mezőgazda, 1999. 213 o.
- Gulyás Pálné – Láng Edit – Víz Istvánné (szerk.): A környezetvédelem beépítése a nevelésbe, a természettudományi tantárgyakba. Bp. TKTE, 1993. 274 o. (Ökológiai kultúra, ökológiai nevelés)
- Havas Péter (szerk.): Kisiskolások környezeti nevelése. Bp. Alapítvány a Magyarországi Környezeti Nevelésért, 1993. 77 o. (Réce-füzetek, 1.)
- Havas Péter (szerk.): Környezeti kapcsolatok. Természettudományokkal Európán keresztül. Feladatlapok 14-18 évesek számára. Bp. Országos Közoktatási Intézet, 1998. 171 o.
- Horváth Kinga: A környezetvédelem és a történelem tantárgy összefüggései. Új Pedagógiai Szemle, 1993/10.
- Jónás Ilona (szerk.): A környezeti nevelés és a földrajztanítás. Földrajztanárok Egylete, 1998.
- Kerettantervi segédlet a környezeti neveléshez, a könyvtárhasználathoz és az egészségneveléshez. OM, Budapest, 2001.
- Környezeti nevelés az iskolarendszer egészében és az óvodában. Bp. Aqua, 1996. 216 o. (Ökológiai kultúra, ökológiai nevelés)
- Lehoczky János: Iskola a természetben avagy a környezeti nevelés gyakorlata. Bp. Raabe, 1999. 258 o.
- Lénárd Gábor: Természet – játék – tapasztalat. Természetismereti vizsgálatok 1-3. osztályosok számára. Bp. OKI – MKM, 1991. 207 o. (Tanítók kiskönyvtára, 3.)
- Nagy Mária (szerk.): Szempontok a környezeti neveléshez. Pécs, [K. n.], 1996. 256 o.
- Pennock, Margaret T. – Bardwell, Lisa W.: Környezeti témák a tanórán. Bp. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, 1998. 60 o. (Környezeti nevelési szer-tár. Műhelyszervezési kézikönyvek)
- Ruepp-Vargay Mária – Thiering Etelka – Victor András: Svájci környezeti nevelési módszerek és hazai adaptálásuk. Bp. Öko-Fórum Alapítvány, 1999. 55 o.
- Schmollgruber, Christa – Mitterbauer, Eva: Elmélet – ismeret – gyakorlat. A környezetvédelmi oktatás módszerei. 1., 2., 3. rész. Wien, ARGE, 1995-1997.
- Sipos Imréné: Iskolavezetés és környezeti nevelés. Hatékony eljárások a fejlesztés érdekében. Bp. Körlánc Egyesület – Infogroup, 1998. 134 o. (Körlánc könyvek, 8.)
- Tourtillott, Leann – Britt, Peggy: Környezeti nevelési segédletek értékelése. Bp. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, 1998. 48 o. (Környezeti nevelési szer-tár. Műhelyszervezési kézikönyvek)
- Útmutató környezeti nevelési tantervek fejlesztéséhez. Környezeti Nevelési Téka Tanároknak. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, 2000. 160 o.

Victor A.– Franyó I.– Tari I.: Környezeti nevelés és biológiatanítás hazánkban 1970-1990.
Bp. IUCN Magyar Nemzeti Nevelési Bizottság, 1991. 39 o.